

MARIA ROMANOWSKA-ZADROŻNA

SIEDZĄCY ŻOŁNIERZ - odnaleziony pastel Aleksandra Orłowskiego

27 stycznia 2010 r. w *Rempexie*, na aukcji nr 153, jako pozycja 218 miał zostać sprzedany pastel Aleksandra Orłowskiego (1777-1832) z 1809 r. pt. *Siedzący żołnierz*. W katalogu aukcyjnym, jako stratę wojenną, rozpoznała go pani Dorota Suchocka, kustosz Galerii Sztuki Polskiej XVIII-XX wieku w Muzeum Narodowym w Poznaniu, redaktorka wydanego w 2008 r. *Katalogu dzieł malarstwa, rysunku lawowanego i rzeźby ze zbiorów Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk*. Tam, w oparciu o XIX- i XX-wieczne publikacje i inwentarze, zamieszczono szczegółowy opis tego zaginionego od 1943 r. dzieła wybitnego artysty przynależącego do dwóch kultur: polskiej i rosyjskiej, dzieła, które właśnie objawiło się w całej swojej krasie.

Prof. Wojciech Suchocki, dyrektor Muzeum Narodowego w Poznaniu, uzyskawszy tę informację, niezwłocznie powiadomił Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, a także policję. Na podstawie zebranej przez pracowników muzeum oraz Departamentu Dziedzictwa Kulturowego dokumentacji potwierdzającej, że obiekt został utracony podczas II wojny światowej, zainteresowała policja i pastel został wycofany z aukcji.

Jego twórca, Aleksander Orłowski, urodził się w ubogiej rodzinie, która w poszukiwaniu środków do życia przeniosła się z Warszawy do Siedlec, gdzie ojciec przyszłego artysty prowadził zajazd. Już wówczas temperament artystyczny małego Aleksandra dawał o sobie znać. *Kiedy przyszła słońca i nie mógł się oddawać ruchliwшему zajęciu* – pisał w „Tygodniku Ilustrowanym” Ludwik Buszar – (...) *zakradał się do pokojów gościnnych, wyciągał węgle z pieca i kreslił po ścianach rozmaite figury i konie, które nade wszystko lubił*. Księżna Izabela Czarto-

ryska podczas bytności w zajazdzie dostrzegła niezwykły talent chłopca i wysłała go na naukę rysunku i malarstwa do Jana Piotra Norblina de

wych, bitwach i portretach. Tematyka ta również będzie wiodącą w twórczości Orłowskiego.

Wiedziony patriotyzmem młodzieńiec podpisał *Akces do Powstania Narodowego* i według tradycji wstąpił w szeregi żołnierzy biorących udział w insurekcji kościuszkowskiej. Miał zostać ranny pod Zegrzem koło Warszawy. Epopeja kościuszkowska znalazła szeroki oddźwięk w jego twórczości. Powstały przedstawienia żołnierzy i kosynierów, portrety Naczelnika, rozbuchane sceny batalistyczne. Poznawszy księcia Józefa Poniatowskiego, zaczął bywać w Pałacu pod Błachą, a jego popularność jako malarza i rysownika rosła wśród mieszkańców Warszawy. Na zaproszenie Heleny z Przezdzieckich Radziwiłłowej latem 1799 r. przyjechał do Nieborowa.

W 1802 r. Orłowski wyjechał do Petersburga, gdzie kontynuował naukę w tamtejszej Akademii Sztuk Pięknych. Zyskawszy łaskę księcia Konstantego stał się jego nadwornym malarzem. Stanowisko to zawdzięczał w dużej mie-

la Gourdain (1745-1830), nadwornego malarza Stanisława Augusta, specjalizującego się głównie w scenach rodzajo-

rze rekomendacjom swoich wpływowych protektorów: księżnej Heleny Radziwiłłowej, hrabiego Stanisława Potockiego, hrabiego Michała Walickiego oraz także księżnej Marii Naryszkiny z domu Czetyrtyńskiej. W 1809 r. uzyskał tytuł akademika Petersburskiej Akademii Sztuk Pięknych. *Wziętość Orłowskiego z każdym dniem wzrastała* – zachwycał się w „Tygodniku Ilustrowanym” Buszar – *poszukiwano i przepłacano prace jego, a rozlicznym zamówieniom zaledwie mógł zadośćuczynić*. Artysta malował sceny z życia ludu rosyjskiego oraz motywy orientalne. Ulubionym tematem była postać jeźdźca na tle monumentalnego krajobrazu: średniowiecznego rycerza, Tatara, Kozaka, Kirgiza. Popularność Orłowskiego znalazła nawet odbicie w literaturze. Adam Mickiewicz w II księdze *Pana Tadeusza* podkreślał jego umiłowanie Ojczyzny, a Aleksander Puškin w *Rustanie i Ludmille* wystawiał biegłość rysownika. Jednak pod koniec życia malarz bezskutecznie starał się o możliwość wyjazdu za granicę.

Oprócz odnalezionego *Żołnierza*, z rosyjskiego okresu twórczości polskiego malarza, w komputerowej bazie danych strat wojennych Departamentu Dziedzictwa Kulturowego zarejestrowane są jeszcze 33 utracone dzieła Aleksandra Orłowskiego malowane akwarelą lub farbą olejną, wykonane w trudnej technice pastelowej, rysowane piórkiem i lawowane tuszem. Są to autoportrety i portrety władców: cesarza Napoleona i cara Aleksandra I, ale też i portrety koni, sceny rodzajowe ze śpiewającymi zakonnikami, tańczącymi wieśniakami lub obozem kozaków, krajobrazy z ruinami i pejzaże z wiejskimi chatami, obrazy historyczne i batalistyczne, jeźdźcy perscy i arabscy, w randze generała lub siedzący na oklep w chłopskim ubiorze, rozbójnicy chroniący się w grocie i rycerze odpoczywający na skałach. Należały one do kolekcji prywatnych z Warszawy, Rogalina, Medyki, Kopszewa, Gyżyny, Sopotu i Waplewa, do zbiorów muzealnych Wawelu, Muzeum Narodowego w Warszawie i Muzeum Wojska oraz zastawów w Banku Handlo-

wym, jednak najwięcej z zarejestrowanych utraconych dzieł Orłowskiego było przed wojną własnością Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk.

Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, powstałe w celu obrony zagrożonej polskości i pielęgnowaniu oraz rozwijaniu polskiej kultury i nauki, zwane pierwotnie *Towarzystwem Przyjaciół Nauk Poznańskim*, założone zostało 13 lutego 1857 r.(?) Było platformą żywej wymiany myśli, początkowo tylko humanistycznej, później też w naukach przyrodniczych. Stało się ono namiastką polskiej wszechnicy. Prowadzono w nim regularne badania i prace naukowe, tworząc laboratoria i wydziały, które w przyszłości stały się integralną częścią przyszłego Uniwersy-

Autoportret Aleksandra Orłowskiego, pastel z Galerii Tretiakowskiej w Moskwie

tetu Poznańskiego. Prowadziło też szeroko zakrojoną działalność wydawniczą oraz miało ożywione kontakty z innymi placówkami, zarówno polskimi na terenie innych zaborów, jak i zagranicznymi. Jednym z głośnych przedsięwzięć Towarzystwa były starania o wystawienie pierwszego w świecie pomnika Adama Mickiewicza. Ówczesna dewiza *unguibus et rostro* (pazurami i dziobem), będąca aluzją do obrony polskiego dziedzictwa intelektualnego, okazała się niezwykle adekwatna do prowadzonej przez Towarzystwo działalności, a zapoczątkowane przez jego członków dzieła wydały w nie-

podległej Polsce wspaniałe owoce.

Po odzyskaniu niepodległości zaplecze naukowe stało się zalążkiem Wszechnicy Piastowskiej. Towarzystwo dysponowało wówczas pokaźnymi zbiorami bibliotecznymi i muzealnymi, obejmującymi w dużej części pamiątki historyczne i narodowe, które stanowiły osnowę przyszłego Muzeum Wielkopolskiego. Zarówno publikacje, jak i dzieła sztuki, numizmaty i obiekty archeologiczne pozyskane zostały dzięki podejmowanym badaniom, wymianie oraz darowiznom. Najhojniejszym ofiarodawcą był Seweryn Mielżyński (1805-1872), malarz, uczestnik powstań narodowych, działacz polityczny, poseł do sejmu pruskiego i znakomity kolekcjoner dzieł sztuki. Był fundatorem gmachu Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, a do jego zbiorów przekazał odkupioną od Edwarda Rastawieckiego kolekcję, *Galerię* z rodowego Mirosławia oraz zbiory archeologiczne i numizmatyczne.

Pastel Orłowskiego należał wcześniej do barona Edwarda Rastawieckiego (1804-1874), historyka sztuki wspierającego rozwój polskiej archeologii, członka Cesarskiego Towarzystwa Historii i Starożytności Rosyjskich, Towarzystwa Naukowego w Krakowie i Towarzystwie Zachęty Sztuk Pięknych, którego był wiceprezesem i w końcu, w uznaniu zasług, został jego wieczystym i honorowym członkiem. Jego zgromadzoną przez lata kolekcję dzieł sztuki, numizmatów i obiektów archeologicznych odkupił w 1870 r. Seweryn Mielżyński, w tym i *Siedzącego żołnierza*, który w ten sposób trafił do Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, a następnie do Galerii Obrazów Muzeum im. Mielżyńskich.

Siedzący żołnierz, zwany też w dawnych katalogach *Rycerzem siedzącym na glazie* lub *Rycerzem siedzącym na skale* namalowany został pastelami na żłobkowanym papierze naklejonym na tekturę o wymiarach 47,5 x 36,5 cm. Artysta swoje dzieło oznakował monogramem wiązanim *AO* rozdzielającym datę jego powstania: 1809. Sygnaturę swoją umieścił pośrodku kamienia, na którym, pod

dwoma olbrzymimi drzewami, zasiadł żołnierz odwrócony do widza plecami, a oparłszy obie ręce na trzonie maczugi, czy berdysza, patrzy w daleką, pustą przestrzeń. Pastel utrzymany jest w ciepłej tonacji barwnej, w której przeważają zielenie, szarości, beże i róże. Tonację tę zauważa również najstarsza wzmiankująca to dzieło publikacja, wydana w 1881 r. w Poznaniu *Galerya obrazów malarzy polskich znajdujących się pod zarządem Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Poznaniu* (poz. kat. 289), sprowadzając ją do dwóch dominujących kolorów: białych czerwieni i czerni.

Już może nieco mniej szczegółowe informacje pojawiają się w kolejnych publikacjach: *Katalogu Galeryi obrazów w Muzeum im. Mielżyńskich Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego*, Poznań 1889 (poz. kat. 369) i *Katalogu Galeryi Obrazów w Muzeum im. Mielżyńskich Towarzystwa Przyjaciół Nauk*, Poznań 1912 (464).

Do wybuchu II wojny światowej obraz należał do Muzeum im. Mielżyńskich. Po włączeniu Wielkopolski do III Rzeszy i utworzenia z niej Kraju Warty, nowa okupacyjna administracja przemianowała Wielkopolskie Muzeum na Kaiser Friedrich Museum. Dzieła polskich twórców Niemcy usunęli z ekspozycji i przenieśli do kościoła św. Marcina, w którym urządzili składnicę zagrabionych dzieł sztuki. Zwożono tam również obiekty odebrane wielkopolskiemu ziemiaństwu, nadając im numery niemieckiego muzeum. Pastel Orłowskiego otrzymał nr 5144 i odnotowany został w założonym w 1941 r. inwentarzu Kaiser Friedrich Museum. W 1943 r. składnica została okradziona. Zginęło wiele obiektów, w tym także *Siedzący żołnierz*.

Część skradzionych wówczas dzieł sztuki pojawiła się na rynku antykwarycznym w latach 70. XX w. Pastel Orłowskiego wystawiony został w jednym z antykwiariatów krakowskich w połowie 2009 r. Niezauważony wówczas, rozpoznany został przy kolejnej próbie sprzedaży. ■

Rosyjski Amor, 1828
Akwarela, papier; 18 x 25 cm;
syg. p.d. A.Orłowski
Własność Towarzystwa Przyjaciół
Nauk w Poznaniu.
Fot. ze zbiorów Muzeum
Narodowego w Poznaniu.
WAR 006074

Przy wodopoju, 1822
Olej, deska; 56,5 x 64, cm;
sygn. l.d. : A. Orłowski 1822
Własność Państwowych Zbiorów
Sztuki w Warszawie, zdeponowany
w Muzeum Narodowym
w Warszawie.
Fot. ze zbiorów Muzeum
Narodowego w Warszawie,
nr neg. 2815.
WAR 006814

DZIEŁA ALEKSANDRA ORŁOWSKIEGO

ZAGINIONE W LATACH (1939-1945)

ZAREJESTROWANE W KOMPUTEROWEJ BAZIE DANYCH MKiDN

Autoportret (?) WAR 003250
Państwowe Zbiory Sztuki Kraków - Wawel

Napoleon w piekle WAR 003721
Babiński Leon Warszawa

Portret Aleksandra WAR 004024
Falkowski Zdzisław Warszawa

Krajobraz z ruinami WAR 004944
Państwowe Zbiory Sztuki Kraków - Wawel

Pejzaż WAR 004945
Państwowe Zbiory Sztuki Kraków - Wawel

Jeździec perski WAR 0045082
Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie

Arab na koniu WAR 006069
Poznań - Towarzystwo Przyjaciół Nauk

Chłop rosyjski na koniu WAR 006070
Poznań - Towarzystwo Przyjaciół Nauk

Kozacy eskortujący jeńców WAR 006071
Poznań - Towarzystwo Przyjaciół Nauk

Krajobraz ze skałami i rycerzem
WAR 006072
Poznań - Towarzystwo Przyjaciół Nauk

Obóz kozaków WAR 006073
Poznań - Towarzystwo Przyjaciół Nauk

Rozbójnik w grocie WAR 006075
Poznań - Towarzystwo Przyjaciół Nauk
Sceny z życia wiejskiego WAR 006077
Poznań - Towarzystwo Przyjaciół Nauk

Śpiewający zakonnicy WAR 006078
Poznań - Towarzystwo Przyjaciół Nauk

Stara chata w Nieborowie
WAR 006079
Poznań - Towarzystwo Przyjaciół Nauk

Tańczący chłopci przed karczmą
WAR 006080
Poznań - Towarzystwo Przyjaciół Nauk

Głowa konia WAR 006300
Poznań - Towarzystwo Przyjaciół Nauk

Potyczka WAR 006480
Lossow - Józef Gyzyna

*Kochanowski - kamerdyner W.Ks.
Konstantego* WAR 007065
Muzeum Narodowe w Warszawie

Jeździec na koniu WAR 009203
Warszawa
- Bank Handlowy w Warszawie S.A.

Ślub Zygmunta w katedrze wileńskiej
WAR 009204
Warszawa
- Bank Handlowy w Warszawie S.A.

*Opoczynek Kozaków w lesie
pod dębem* WAR 009745
Raczyński Roger - Rogalin

Autoportret WAR 025674
Pawlikowscy Michał i Aniela
z Wolskich - Medyka

Rysunki (4 szt.) WAR 026103
Chłapowski Mieczysław
- Kopaczewo

Postać mężczyzny WAR 028151
Sagajłło Warszawa
- Skąpski Rafał

Jeździec WAR 042422
Sopot - Mieczysław Bobiński

Potyczka WAR 044991
Potocki Józef - Warszawa

Potyczka WAR 044993
Potocki Józef - Warszawa

Więzień WAR 055853
Jurowska Wanda - Warszawa

Napoleon WAR 055909
Babiński Leon - Warszawa

Generał na koniu WAR 056273
Sierakowscy - Waplewo